

17. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко; За ред. О. І. Пометун. — К.: В.С.К., 2003. — 192 с: іл.
18. Пометун О. Інтерактивні технології навчання /О. Пометун, Л. Пироженко // Освіт, дайджест: Акцент-панорама. — 2003. — № 2. — С. 78-87. —Бібліогр.: 18 назв; Відкритий урок: розробки, технології, досвід. — 2003. — № 3/4. — С. 19-28.
19. Сиротенко Г.О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання / Г,О. Сиротенко.-Х: Видав. група «Основа», 2003.- 80 с.
20. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології: навч.-метод. посіб. для кер. шк., учителів клас. кер., вихователів, слухачів ІПО / Г.Г. Сорока.- Х.: Ранок, 2002. —128 с.

У статті охарактеризовано історико-педагогічні засади вирішення проблеми активізації навчального процесу за допомогою інтерактивних методів навчання. Визначено основні методи, за допомогою яких підвищується рівень пізнавальної діяльності студентів. Сформульовані проблеми інтерактивного навчання як складової частини інноваційних технологій у педагогічній науці.

Ключові слова: інтерактивні методи навчання, «мозковий штурм», творчі завдання, аналіз історичної ситуації, метод зіткнення поглядів – дискусія, «ажурна пилка», метод проєктів, активізація творчого потенціалу, формування особистості.

В статье охарактеризованы историко – педагогические основы проблемы активизации учебного процесса с помощью интерактивных методов обучения. Определены основные методы, с помощью которых повышается уровень познавательной деятельности студентов. Сформулированы проблемы интерактивного обучения как составляющей части инновационных технологий в педагогической науке.

Ключевые слова: интерактивные методы обучения, «мозговой штурм», творческие задания, анализ исторической ситуации, метод столкновения взглядов – дискуссия, «ажурная пила», метод проектов, активизация творческого потенциала, формирование личности.

The article characterizes the historical and pedagogical principles of solving the problems of education process activation with the help of interactive methods of education. It determines the main methods with the help of which the level of students` cognitive activity is increased. It states the problems of interactive education as the basic part of innovative technologies in pedagogics.

Keywords: interactive teaching methods, «brainstorming» creative tasks, analysis of the historical situation, a method of conflict of views - discussion, «jigsaw» method for projects, catalysing creativity, personality formation.

УДК 37.04

Л.Т. Рябовол
м. Кіровоград, Україна

ПРАВОВЕ ЗНАННЯ ЯК КОМПОНЕНТ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ (ДО ПИТАННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ ПРАВОВИЗНАВСТВА)

Постановка проблеми. Зміст освіти зумовлюється соціальним досвідом і соціальною культурою, що мають бути засвоєні підростаючими поколіннями. Відповідно, він охоплює такі обов'язкові складові: інформація, яка підлягає засвоєнню, тобто перетворенню в знання; способи діяльності за зразком та досвід їх здійснення; досвід творчої діяльності; досвід емоційно-ціннісного ставлення. Такий підхід дозволяє виокремити у структурі змісту (як системному утворенні) шкільної правової освіти наступні компоненти: *правове знання; способи діяльності за зразком та досвід їх здійснення*, втілений у загальнонавчальних і спеціальних уміннях і навичках; *досвід творчої діяльності*, яка передбачає вміння самостійно переносити раніше засвоєні знання і вміння у нову ситуацію, розуміти нові функції об'єкта, виділяти проблему та знаходити варіанти її вирішення, комбінувати відомі способи діяльності тощо; *досвід емоційно-ціннісного ставлення*, що ґрунтується на знаннях і вміннях особи й полягає у виробленні особистісного ставлення учня до держави і права як предмета правознавства, державно-правової дійсності, передбачає формування правових поглядів, переконань тощо. Компоненти змісту освіти є взаємопов'язаними, кожен з попередніх є обов'язковою умовою функціонування наступних.

На сучасному перехідному етапі розвитку України, становлення в ній громадянського суспільства й правової держави нагальною потребою є розробка сучасних підходів до відбору і структурування змісту шкільної правової освіти. Їх наукове обґрунтування та втілення у практику загальноосвітньої школи сприятиме підготовці до життя громадян, компетентних у праві, й ефективному розв'язанню проблем, які постали нині перед нашою державою, передусім у сфері демократизації суспільного життя. Однак, вироблення нових підходів неможливе без попереднього вивчення сутності й значення елементів змісту шкільної правової освіти. Особливо актуальним у даному контексті є дослідження правового знання як системоутворюючого його компоненту.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематика змісту освіти достатньо ґрунтовно досліджена фахівцями, серед яких Н. Волкова, С. Гончаренко, А. Кузьмінський, І. Лернер, В. Омеляненко, М. Скаткін, М. Фіцула, В. Ягупов та ін. Наукове обґрунтування навчального предмета як форми відображення змісту освіти і засобу його розкриття міститься у працях І. Лернера, І. Малафійка, С. Пальчевського, О. Савченко та ін. На особливе місце і роль знань як найбільшого за обсягом компоненту змісту освіти вказують О.Винославська, С. Гончаренко, С. Пальчевський, Н. Штер та ін.

Є. Моїсєєва, О. Певцова, О. Серова досліджували теорію й узагальнили методику навчання права в середній і вищій школі. У їхніх роботах поглиблено розглядаються питання проведення різних організаційних форм та методів навчання правознавства, однак, аналізу змісту правової освіти з огляду на його структуру не проведено, правове знання як його компонент не охарактеризовано. Теоретичні й методичні засади засвоєння учнями навчального правознавчого матеріалу закладені у працях Б. Андрусишина, А. Гуз, О. Пометун, Т. Ремех, І. Смагіна. Особливості понятійного апарату шкільних правознавчих курсів, специфіку методики формування правових понять вивчали С. Бобровник, В. Ваксман, Л. Грузінова, В. Дубровський, Л. Заблоцька, І. Зуб, І. Музика, О. Наровлянський, С. Осмоловський, А. Ришелюк, Н. Ткачова, О. Шмоткін, І. Усенко, Г. Цвікальська та ін. Проте, узагальнюючого дослідження правового знання як системоутворюючого компоненту змісту шкільної правової освіти проведено не було, чим і обумовлено написання нашої статті.

Метою статті є загальна характеристика правового знання як компоненту змісту шкільної правової освіти. Окреслена мета деталізується у таких завданнях: проведення аналізу навчального правознавчого матеріалу, представленого на емпіричному й теоретичному рівнях; визначення елементів, з яких складається навчальний фактичний і теоретичний матеріал.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове знання є системоутворюючим, основоположним, найбільшим за обсягом компонентом змісту шкільної правової освіти. Окрім суто педагогічної, знання виконують важливу соціальну функцію, адже, за умови перетворення на переконання, вони стають керівництвом до дії. Виступаючи частиною світогляду людини, знання визначають її ставлення до дійсності, моральні погляди, переконання, вольові риси особистості, характер, вказує С. Гончаренко [1, с. 137].

Систематизована сукупність педагогічно адаптованих наукових знань про державу і право, накопичених людством у процесі історичного розвитку, утворюють навчальний правознавчий матеріал. У ньому, виходячи з досягнень юридичної науки, пояснюються відповідні явища та поняття, державно-правові закономірності (виникнення, функціонування й розвитку держави і права).

З позицій філософії, психології та педагогіки знання розглядається як форма вираження й існування результатів пізнавальної діяльності людини й обґрунтовується підхід, відповідно до якого, пізнання відбувається на двох рівнях. Враховуючи викладене, можемо стверджувати, що: по-перше, правове знання є результатом пізнання учнями наукової картини виникнення, функціонування й розвитку держави і права в Україні та світі й відображення у їх свідомості системи відомостей юридичної науки; по-друге, опанування змістом шкільної правової освіти передбачає засвоєння навчального правознавчого матеріалу, представленого на емпіричному (фактичний матеріал) і теоретичному (теоретичний матеріал) рівнях.

Навчальний правознавчий матеріал містить значну фактологічну складову. Факт юридичної науки розглядаємо як одиницю правових знань. Фактичний правознавчий матеріал складається з *фактів державно-правової дійсності* (правових, юридичних фактів). З огляду на закономірності виникнення й розвитку держави і права, правові факти групуємо за аналогією з історичними й, враховуючи специфіку правознавства як науки та навчального предмета, виокремлюємо серед них події, явища та процеси. *Факт-подія* – елементарна одиниця фактичного змісту правознавства, що пізнається на емпіричному рівні; одинична, неповторна, оригінальна, локалізована у часі й просторі дійсність [3, с. 55], наприклад: прийняття 28 червня 1996 року кваліфікованою більшістю голосів у Верховній Раді (315 народних депутатів) Конституції України; проголошення Президентом України 15 січня 2000 року і проведення 16 квітня 2000 року всеукраїнського референдуму з народної ініціативи. Причому, фактом є не лише саме по собі проголошення і проведення всеукраїнського референдуму, але й формальні та практичні його результати, безпосереднє вивчення яких, з'ясування сутності передбачається вже на теоретичному рівні.

Факт-явище – елемент державно-правової дійсності (у її розвитку й становленні) із специфічними ознаками, безвідносний до конкретних фактів, без вказівки часу, місця, учасників (суб'єктів), наприклад, трансформація змісту сучасного конституціоналізму як центру, навколо якого «обертається» вся сучасна конституційно-правова проблематика, як основна парадигма та критерій конституційної практики. *Факт-процес* як складова фактичного змісту правознавства більш високого рівня, у порівнянні з подією та явищем, як правило, утворюється шляхом їх інтегрування. Прикладом процесу є реформування Конституції (конституційного ладу) України з моменту набуття нею незалежності до сучасності. Цей процес, як і будь-який інший, передбачає поділ на етапи, причому практично кожен з них також є міні-процесом з власними стадіями, тобто утворюється подіями.

За структурою розрізняємо *елементарні, прості та складні правові факти*. Відповідно, події є елементарними, явища – простими, а процеси – складними фактами, які у свою чергу, містять події та/або явища, тобто, складні факти є сукупністю (цілісністю) простих та елементарних. За значенням, місцем і роллю в початковому правознавчому матеріалі є *головні (опорні, основні) та неголовні (другорядні) факти*. Головними фактами у правознавчому матеріалі є ті, які суттєво вплинули на розвиток суспільства, держави і права, забезпечують тісний зв'язок з теоретичним матеріалом, уможливають встановлення причинно-наслідкових зв'язків, є безпосереднім підґрунтям для формування в учнів правових понять, правового світогляду, правових цінностей. Такі факти є більш значимими для пізнання правознавства й такими, що формують провідні ідеї предмета. Головні факти є підґрунтям формування категорій правознавства, а неголовні – понять різного рівня узагальнення (загальності). Другорядні факти деталізують основні й не відрізняються значним теоретичним потенціалом.

Виходячи зі специфіки юридичної науки як основи формування змісту шкільного правознавства, його фактичний матеріал поділяємо за *суб'єктами* (суб'єктом прийняття Конституції України (факту-події) є Верховна Рада України; суб'єктом реалізації права на місцеве самоврядування – відповідна територіальна громада тощо) та *галузями права* (факти у сфері дії конституційного, цивільного, сімейного, адміністративного, кримінального та ін. галузей; під ними маємо на увазі елементи державно-правової дійсності, суттєві для певної сфери правового регулювання).

На особливу увагу заслуговує група фактів, що безпосередньо визначаються фахівцями як юридичні. Під ними юристи розуміють конкретні життєві обставини, з наявністю яких пов'язується виникнення, зміна чи припинення правових відносин. На нашу думку, класифікація цих фактів, розроблена в юриспруденції, може бути використана для більш повної характеристики фактичного матеріалу шкільних правознавчих курсів. Так, за характером зв'язку факту з індивідуальною волею особи юридичні факти поділяють на юридичні дії та юридичні події; за тривалістю дії: факти обмеженої (однократної) дії та факти-стани; за наслідками, що їх спричиняє юридичний факт: правоутворюючі; правозмінюючі;

правоприпиняючі; за формою вияву: позитивні, негативні; за відповідністю правовим нормам: правомірні (юридичні акти, юридичні вчинки); протиправні. Зазначимо, що поділ юридичних фактів, прийнятий у правознавстві, має значення не лише для вивчення правознавчого матеріалу на теоретичному рівні, але й практичне значення. Так, ґрунтуючись на відповідних засвоєних знаннях, особа зможе застосовувати їх для аналізу конкретних життєвих ситуацій й обрання юридично правильного варіанта поведінки.

Фактичний матеріал стає знанням конкретної людини лише за умови його осмислення, свідомої мислительної обробки, критичного оцінювання, власної розумової інтерпретації, що відбувається на теоретичному рівні пізнання. Теоретичний матеріал як складова навчального правознавчого матеріалу охоплює *категорії правознавства, правові поняття, терміни, судження, умовиводи, концепції, теорії, державно-правові закономірності, причинно-наслідкові зв'язки, тенденції*. Основним з перелічених елементів є поняття – одна з форм відображення світу в свідомості людини, одна з форм мислення. Поняття відображає та узагальнює істотні властивості предметів і явищ об'єктивної дійсності, й таким чином розкриває їхню сутність. Роль і значення правових понять опосередковуються тим, що вони є осередком, «ядром, кістяком» юридичних знань, найважливішим елементом правосвідомості. Усвідомлене засвоєння учнями системи наукових правових понять дає ключ до пізнання правових явищ, до оволодіння методом їх наукового пізнання, вказує Н. Ткачова [5, с. 187]. Оволодіти основами юридичної науки означає оволодіти системою її понять. Лише оперуючи поняттями, можна робити умовиводи, висновки й узагальнення, встановлювати зв'язки, закономірності, аналізувати теорії і концепції.

У теоретичному правознавчому матеріалі від понять слід відрізнити категорії, під якими в юриспруденції розуміють найбільш загальні, загальнотеоретичні поняття, в яких віддзеркалюється правова дійсність, міститься теоретично узагальнена за змістом і коротка за формою викладу відповідь на питання, чим є те або інше державно-правове явище, що характеризує державу і право в цілому [4, с. 19]. Категорії та поняття закріплюються у науковому терміні.

Правові категорії та поняття у єдності й сукупності утворюють категоріально-понятійний апарат правознавства, що відображає факти державно-правової дійсності як об'єктивно існуючі у їхніх істотних властивостях (ознаках), зв'язках та відношеннях, тобто є результатом узагальнення, формується в учня у процесі його суб'єктивної пізнавальної діяльності (пізнання держави і права), теоретичного мислення.

Поняття у правознавчих курсах класифікують за різними критеріями, а саме: зміст, ступінь узагальнення (загальності), ступінь відомості учням (новизни) зміст, структура, закріпленість у законодавстві, значення.

Поділ понять на види за змістом є доцільним з огляду на те, що правознавчі курси насичено не лише правовими, але й морально-етичними, філософськими, економічними поняттями. Крім того, деякі з них інтегрують відомості з різних навчальних предметів (наук), наприклад: податки, бюджет, власність, підприємницька діяльність (правознавство, економіка), природні ресурси (правознавство, географія), власники природних ресурсів (правознавство, економіка, географія) тощо.

За ступенем узагальнення розрізняють окремі, загальні, найбільш загальні. *Найбільш загальними* є, як правило, складні поняття, що наскрізно проходять через увесь навчальний матеріал курсу, наприклад: держава, право, правова держава, громадянське суспільство, свобода, рівність тощо. Ознаки й сутність *загальних* понять також розкриваються на достатньо ґрунтовному рівні, проте, меншому за обсягом матеріалі, наприклад, великого розділу, теми програми, й формуються упродовж послідовної серії уроків. *Найменш загальні* (окремі) поняття розкриваються упродовж кількох, або, навіть, одного уроку й забезпечують засвоєння матеріалу невеликої теми. За ступенем відомості учням правові поняття поділяють на *відомі, маловідомі й невідомі* [2, с. 26].

Н. Ткачова диференціює правові поняття за змістом та структурою. За першим критерієм науковець визначає *загальноправові теоретичні й галузеві*, серед яких найбільш

важливі – конституційні. Загальноправові поняття мають особливе значення, вони є методологічною основою формування правових знань, отже, відіграють провідну роль у засвоєнні правових знань [5, с. 165].

За структурою розрізняють *прості й складносистемні* (складні) поняття. Складні поняття, як правило, є найбільш загальними й важливими. Кожне з них – це системне, структуроване, цілісне утворення, в основі якого – відповідне складне явище державно-правової дійсності, частини якого – взаємопов'язані, проте, певною мірою самостійні (дискретні), виходячи з чого, можуть вивчатися як відокремлені елементи й засвоюватися як менш складні поняття. Однак, формування й усвідомлення учнем самого складного поняття забезпечується лише шляхом усвідомлення ним комплексності та єдності відповідного явища. З'ясування структури поняття є особливо важливим з огляду на визначення процедури його формування в учнів (її тривалості, етапності) та використання певних прийомів і засобів.

Наукові правові поняття поділяють на такі, що *визначені на рівні законодавства*, наприклад: злочин, кримінальна відповідальність, покарання, штрафні санкції, неустойка, шлюб, сім'я, трудовий договір, контракт, інвестиції, вільна економічна зона тощо, й *законодавчо не визначені*, як: держава, громадянське суспільство, правопорушення, правовідносини тощо. Те, що поняття не зафіксоване у законодавстві, не означає, що воно є менш важливим. Законодавче закріплення того або іншого поняття обумовлено суто практичними вимогами правового регулювання, зазначає Н. Ткачова [5, с. 192].

Категоріально-понятійний апарат шкільного правознавства має певні особливості. Так, правознавчі курси містять значну кількість правових понять, що пояснюється специфікою самої юридичної науки, яка вміщує значний обсяг теоретичного матеріалу, отже й понять як його структурних одиниць. Окрім того, поняття розподілені в навчальному правознавчому матеріалі недостатньо рівномірно за розділами й темами, причому деякі теми містять поняття різного ступеня узагальнення та новизни.

Як зазначалося вище, теоретичний правознавчий матеріал, окрім категорій і понять, включає *тенденції* правового регулювання різних видів та аспектів правовідносин, під якими мають на увазі стійкі напрямки їх розвитку та становлення з певним змістовим наповненням. Вивчення тенденцій як елементів теоретичного навчального матеріалу зумовлюється тим, що юриспруденція обґрунтовує сучасне розуміння державно-правових явищ і процесів й, відповідно встановлює тенденції їх демократизації та гуманізації, передусім щодо законодавчого закріплення, гарантування й захисту природних та інших прав людини і громадянина [4, с. 19].

Складовою теоретичного правознавчого матеріалу є *теорія* – система знань, що описує і пояснює сукупність явищ окремої галузі дійсності й зводить відкриті в ній закони до загальної основи [6, с. 115]. Відповідними прикладами в навчальному правознавчому матеріалі є теорії виникнення держави і права.

Висновки. Отже, правове знання є основоположним компонентом змісту шкільної правової освіти; результатом пізнавальної діяльності учня, пізнання ним предмета правознавства, яким є держава і право як явища об'єктивної дійсності. Систематизована сукупність педагогічно адаптованих наукових знань про державу і право, накопичених людством у процесі історичного розвитку, утворюють навчальний правознавчий матеріал, представлений на емпіричному й теоретичному рівнях. На емпіричному рівні пізнання правознавства учень опановує фактичний правознавчий матеріал, на теоретичному – теоретичний.

Фактологічна складова навчального правознавчого матеріалу є достатньо широкою. Правові (юридичні) факти класифікують за різними критеріями, що сприяє їх упорядкуванню та систематизації. Обізнаність учителя з даного питання й доцільне використання відповідних знань уможливить обрання оптимальної методики (технології) формування як правових уявлень на емпіричному рівні, так і правових понять на теоретичному рівні пізнання правознавства.

Теоретичний матеріал як складова навчального правознавчого матеріалу охоплює категорії правознавства, правові поняття, терміни, судження, умовиводи, концепції, теорії, державно-правові закономірності, причинно-наслідкові зв'язки, тенденції. Ми встановили, що основним із перелічених елементів є поняття, кожне з яких відображає та узагальнює істотні властивості предметів і явищ об'єктивної дійсності, й таким чином розкриває їхню сутність; поняття є системоутворюючим елементом теоретичної складової навчального правознавчого матеріалу та правового знання в цілому як компонента змісту шкільної правової освіти.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження. Перспективним у напрямку дослідження є розробка методики формування правових понять як осередку правових знань, а також вивчення сутності інших компонентів змісту шкільної правової освіти, якими є: способи діяльності за зразком і досвід їх здійснення; досвід творчої діяльності; досвід емоційно-ціннісного ставлення.

Література:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
2. Конституція України і основи правознавства в школі : книга для вчителя / за ред. І.Б. Усенка. – К. : Український центр правничих студій, 1999. – 354 с.
3. Пометун О. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. – К. : Генеза, 2006. – 328 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
5. Ткачова Н.А. Педагогічні основи формування правосвідомості учнів у закладах професійно-технічної освіти : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / Наталія Авксентіївна Ткачова / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – Київ, 2002. – 450 с.
6. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. посіб. – [вид. 2-ге, випр., доп.] / М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2007. – 560 с.

У статті міститься загальна характеристика правового знання як компоненту змісту шкільної правової освіти; проведено аналіз навчального правознавчого матеріалу, представленого на емпіричному й теоретичному рівнях; визначено елементи, з яких складається навчальний фактичний і теоретичний матеріал.

Ключові слова: *шкільна правова освіта, навчальний правознавчий матеріал, фактичний матеріал, теоретичний матеріал, факти, поняття.*

В статье содержится общая характеристика правового знания как компонента содержания школьного правового образования; проведен анализ учебного правоведческого материала, представленного на эмпирическом и теоретическом уровнях; определены элементы, из которых состоит учебный фактический и теоретический материал.

Ключевые слова: *школьное правовое образование, учебный правоведческий материал, фактический материал, теоретический материал, факты, понятия.*

The article contains a general description of the legal knowledge as a component of the legal content of school education, the analysis of educational jurisprudential materials presented on the empirical and theoretical levels, defined the elements that make up the study factual and theoretical material.

Keywords: *school legal education, educational jurisprudential material, factual material, theoretical material, facts, concepts.*